

Літэратура

1 Круцевич, Т. Ю. Теория и методика физического воспитания: учеб. для высших учеб. заведений. физ. восп-ия. и спорта: в 2 т. / под общ. ред. Т. Ю. Круцевич. – Киев : Олимпийская литература, 2003. – Т. 2.

2 Программа вступительных испытаний по физической культуре для абитуриентов факультета физической культуры УО «ГГУ им. Ф. Скорины» 2015 года. – 15 с.

УДК 811.161.3'373:398.91

А. Ф. Рэбянок

ДА ПРАБЛЕМЫ ІДЭНТЫФІКАЦЫІ ПАРЭМІЙ У БЕЛАРУСКІМ МОВАЗНАЎСТВЕ

У артыкуле на матэрыяле аналізу навуковых прац, прысвечаных устойлівым адзінкам беларускай мовы, зборнікаў прыказак і прымавак прасочваецца гісторыя станаўлення, развіцця і ўпарадкавання тэрміналагічнага апарату адносна такіх адзінак, як прыказкі і прымаўкі, ці парэміі, як адметныя адзінкі маўлення ў радзе іншых адзінак мовы і маўлення і вызначэння іх новага кірунку даследавання – лінгвістычнай парэміялогіі як новай і самастойнай галіны беларускага мовазнаўства.

Прыказкі і прымаўкі, што стаяць у адным радзе са словам, устойлівым выразам, фразеалагізмам, састаўным тэрмінам, тэкстам, у апошні час праходзяць складаны шлях да сваёй ідэнтыфікацыі як парэміі. Мэта нашага артыкула – вызначыць усе этапы, погляды і меркаванні ў станаўленні і развіцці гэтых адзінак, іх ідэнтыфікацыі праз выбар тэрміна і галіны навукі.

Да апошняга часу ў энцыклапедыях, лексікаграфічных даведніках, навуковай літаратуры вядомы шматлікія азначэнні прыказак і прымавак як адметных адзінак, што з'яўляліся ў асноўным састаўной часткай і аб'ектам даследавання фалькларыстыкі, дзе вывучаліся іх жанравыя характарыстыкі, ідэйна-тэматычны змест, асобныя мастацкія асаблівасці. І на першым часе пытанне стаяла аб вызначэнні прыказак і прымавак. Аднак, нават пры складанні зборнікаў прыказак і прымавак, адны даследчыкі не размяжоўвалі гэтыя два віды адзінак – прыказкі і прымаўкі, другія спрабавалі выявіць розніцу, знайсці мяжу паміж імі, устанавіць прыкметы адрознення, якія раздзялялі б прыказкі і прымаўкі. У гэтых адносінах найбольш поўна вызначаюцца амаль усе адметнасці гэтых адзінак пры аналізе азначэнняў і супастаўленні прыказкі і прымаўкі. З многіх возьмем азначэнні, дадзеныя беларускім фалькларыстам А. С. Фядосікам. Даследчык адзначае, што “прыказкай называецца лаканічнае, часцей за ўсё вобразнае, устойлівае выслоўе з павучальным зместам, якое мае прамы ці пераносны сэнс. У прыказцы выказваецца закончаная думка, якая можа асацыятыўна характарызаваць разнастайныя з'явы дзякуючы шырокім абагульненням. Эстэтычнай завершанасцю вызначаецца і мастацкі вобраз прыказкі. У адрозненне ад прыказкі прымаўка характарызуецца незавершанасцю думкі; яна не мае такога абагульняльнага значэння і выкарыстоўваецца толькі ў канкрэтных выпадках, каб адцяніць, напрыклад, пэўную рысу чалавека, яго ўчынак, раскрыць сутнасць грамадскай або прыроднай з'явы” [1, с. 390].

У выніку аналізу розных азначэнняў прыказкі і прымаўкі сёння можна канстатаваць, што ў фалькларыстыцы і нярэдка ў мовазнаўстве існуе нямала асноў іх размежавання, сярод якіх найбольш прыкметнымі з'яўляюцца наступныя: 1) прыказка выражае закончанае суджэнне, а прымаўка абазначае паняцце і характарызуецца незавершанасцю выказвання; 2) прыказкі па сваёй форме з'яўляюцца выслоўем,

што складаецца з дзвюх частак, а прымаўкі з'яўляюцца выслоўем з адной часткі;
3) адрозніваць прыказку ад прымаўкі можна з улікам наяўнасці ці адсутнасці ў іх пераноснага сэнсу.

На змену гэтаму падыходу – размежаванню прыказак і прымавак – прыходзіць супрацьлеглы ў асяроддзі найперш беларускіх моваведаў, якія выказваюць думку аб неадрозненні гэтых адзінак. Так, Ф. М. Янкоўскі адзначае, што “справа, відаць, у надуманасці размежавання прыказак і прымавак” [2, с. 49]. Даследчык ставіць знак роўнасці паміж словамі *прыказка* і *прымаўка*, называе іх словамі-дублетамі, зазначае, што слова *прымаўка* трапіла ў беларускую літаратурную мову з жывой народнай мовы, падкрэслівае, што ў народзе словы *прыказка* і *прымаўка* сэнсава не адрозніваюцца.

Яшчэ адна вяха вывучэння прыказак і прымавак, ці парэмій, звязана з іх сувязцю і адрозненнем з фразеалагізмамі. Справа ў тым, што амаль да апошняга часу ў беларускім мовазнаўстве не было адзінства поглядаў адносна таго, уключаць ці не ўключаць прыказкі і прымаўкі ў склад фразеалогіі, альбо адрозніваць іх ад фразеалагізмаў, паколькі паміж імі ёсць шмат чаго падобнага і нават агульнага: усе яны “не ствараюцца ў размове, а выкарыстоўваюцца як гатовыя, маюць сваё, вядомае, зразумелае значэнне, ужываюцца ў гатовай, вядомай форме” [2, с. 49]. І гэта было абумоўлена тым, што фразеалагія не была дасканала вывучана, а таму часцей у межы фразеалогіі ўключалі самыя розныя ўстойлівыя адзінкі, у тым ліку і парэміі. Але з пільнай увагай у апошні час да фразеалогіі, да выдзялення яе ў самастойны моўны ярус, з выдзяленнем лінгвістычных адзнак, прыкмет і ўласцівасцей яе ўласных адзінак – фразеалагізмаў, ці ідыёмаў, сталі выкрышталізоўвацца прынцыповыя адрозненні лагічнага, структурнага, сінтаксічна-функцыянальнага і спалучальнага плана паміж фразеалагізмамі і парэміямі, якія дазваляюць сцвярджаць, што фразеалагізмы і парэміі – розныя моўныя адзінкі.

Сёння выдзелена, што парэміі і фразеалагізмы – адзінкі неаднароднага тыпу, іх адрозненне можна выявіць паводле некалькіх паказчыкаў. У прыватнасці, І. Я. Лепешаў адзначае наступныя:

1) Фразеалагізмы заўсёды абазначаюць паняцце, выступаюць адзінкамі намінацыі, будаўнічым матэрыялам для сказаў, ім уласціва катэгарыяльнае (часцінамоўнае) значэнне, у адпаведнасці з гэтым вылучаюцца дзеяслоўныя (*вярэдзіць душу / сэрца; даставаць гізунты*), прыслоўныя (*на задворкі <чаго> выціснуць, адсунуць і пад; пад зямлёй знайсці*), назоўнікавыя (*абяцаная зямля; зялёныя берэты*), прыметнікавыя (*лёгка на язык; лёгка на руку; чыстай вады*), выклічнікавыя (*барані Божа / Божачка; а ўсё ж такі яна рухаецца!*), злучнікавыя (*у якасці*), у ролі часціцы (*а як жа!*). Напрыклад, у сказе *Гэта былі б марныя клопаты, марныя спадзяванні – яны б толькі вярэдзілі сэрца, уносілі б неспакой* Б. Сачанка скарыстоўвае фразеалагізм *вярэдзілі сэрца* ў ролі выказніка для абазначэння эмацыянальнага стану і выражэння болю, перажывання.

Парэміі ж выражаюць не паняцце, а сужэнне, з'яўляюцца не адзінкамі намінацыі, а камунікацыйнымі адзінкамі. Пры іх дапамозе перадаецца вычарпальны ў сэнсавых адносінах змест, што ўласціва сказу. Так, парэмія *Муж і жонка – найлепшая суполка* скарыстоўваецца як асобнае выказванне пра непарыўнасць сямейных адносін.

2) Як вынік першай адметнасці выступае і другая, сутнасць якой заключаецца ў тым, што фразеалагізмы па сваёй форме суадносяцца са словазлучэннем (напрыклад, *добры вечар! немым голасам*), словаспалучэннем (напрыклад, *з голасу чыйго; пад носам; у даўгу*) ці сказам (напрыклад, *вочы павылазілі; хоць касу закладвай*), але іх выкарыстанне ў маўленні патрабуе дадатковых моўных сродкаў для выражэння думкі, паколькі яны называюць і характарызуюць пэўныя паняцці, з'явы і інш. А вось усе парэміі маюць форму закончанага сказа, пры гэтым форма парэміі характарызуецца амаль усімі вядомымі ў сінтаксісе тыпамі простых і складаных сказаў, якія могуць выступаць самастойна, яны валодаюць сэнсавай і інтанацыйнай завершанасцю, служаць для перадачы закончанага інфармацыі, выказвання думкі. Асабліва цікавы такі факт,

што досыць часта ў парэміі могуць уключацца мадальныя фразеалагізмы як *той казаў, як кажучь* са значэннем ‘як прынята гаварыць’, што скарыстоўваецца мастакамі слова, напрыклад, М. Паслядовіч піша: *Вучыцца, як кажучь, ніколі не позна*.

3) Яшчэ адна адметнасць фразеалагізмаў ад парэміі заключаецца ў тым, што фразеалагізмы, асабліва суадносныя з пэўнай часцінай мовы, заўсёды функцыянуюць у ролі пэўнага члена сказа. Напрыклад, у сказе П. Пестрака *Нездарма людзі ва ўсе званы звоняць, што ён [Мікіта] яшчэ тры гады назад, першым вярнуўшыся з бежанцаў, столькі набраў людскога добра, што хопіць яму да смерці скарыстаны фразеалагізм ва ўсе званы звоняць*, за якім замацавана значэнне ‘ўсім і ўсюды голасна расказваць (пра якія-н. весткі, чуткі і пад.)’ і які суадносіцца з дзеяслоўным словазлучэннем, а таму ў сказе выконвае функцыю выказніка. А несудносныя з пэўнай часцінай мовы фразеалагізмы, як правіла, выконваюць ролю галоўнага члена безасабовага сказа. Напрыклад, у сказе з твора Р. Мурашкі *Сэрца ледзянее ад адной думкі, што можа здарыцца скарыстаны несудносны з часцінай мовы фразеалагізм сэрца ледзянее*, за якім замацавана значэнне, судноснае са сказам ‘хто-н. адчувае моцны страх’, і які ў сказе выступае ў ролі выказніка. Што датычыць парэміі, то паколькі яны ў камунікацыйных адносінах з’яўляюцца закончаным сказам, ні адна з іх не можа выступаць у ролі якога-небудзь аднаго члена сказа. Так, калі перад намі парэмія, усе кампаненты якой выкарыстаны з прамым значэннем, то кожнае яе паўназначнае слова выступае ў ролі пэўнага члена сказа, ці парэмія падзяляецца на члены сказа ў межах сваёй структуры, як, напрыклад, *Старасць нікога не красіць*, дзе маецца дзейнік – *старасць*, выказнік – *не красіць* і дапаўненне – *нікога*.

4) І ўрэшце, адрозненне фразеалагізмаў ад парэміі датычыць іх спалучальных магчымасцей. У прыватнасці, фразеалагізмы з адносна свабодным значэннем лёгка спалучаюцца з іншымі словамі ў сказе і не патрабуюць слоў-суправаджальнікаў, напрыклад: *абліваць гразню; вочы на мокрым месцы* і інш.; фразеалагізмы з валентна абмежаваным значэннем спалучаюцца строга з акрэсленымі словамі, напрыклад, фразеалагізмаў са значэннем ‘многа’ некалькі, але фразеалагізм *хоць сцены ў хаце аблейвай* можа ўжывацца толькі пры размове пра грошы (*Гэта яму, Хамянку, абы дзень да вечара, яму і заробак ні ішоў ні ехаў, і так грошай у бацькі з маткаю хоць сцены ў хаце аблейвай*), а фразеалагізм *хоць касой касі* – толькі звычайна пра грыбы (*І адразу вёску абляцела навіна: у Курганні баравікоў хоць касой касі*); фразеалагізмы з канструктыўна абмежаваным значэннем выкарыстоўваюцца толькі ў пэўнай канструкцыі, ці патрабуюць спалучанасці са словамі “справа”, напрыклад, фразеалагізм *ліць слёзы* па кім ужываецца з суправаджэннем: *Няхай Анош не лье слёзы па сваяках нябожчыка*, дзе абавязкова ўказваецца па кім); фразеалагізмы з сінтаксічна абмежаваным значэннем, а гэта назоўнікавыя з выразнай ацэнчнасцю і вобразнай характарыстыкай, выступаюць у ролі іменнага выказніка, зваротка ці прыдатка (*Іван – святая прастата; Ах ты, святая прастата*, дзе скарыстаны фразеалагізм *святая прастата* ‘наіўны, прастадушны чалавек’, які выступае адпаведна ў ролі выказніка і зваротка). А вось парэміі не абумоўлены ніякімі законамі і правіламі спалучальнасці, паколькі яны выступаюць як сказы, што з’яўляюцца гатовымі формуламі жыццёвых з’яў, а таму яны часцей за ўсё выступаюць асобнымі сказамі-рэплікамі, напрыклад: – *Ты бачыш, Арцём нават не напракнуў свата. – Яшчэ б. Воран ворану вока не дзяўбе*.

5) Адной з прыкмет адрознення фразеалагізмаў ад парэміі можна назваць і такую, як дэрывацыйныя сувязі паміж гэтымі адзінкамі: шматлікія парэміі служаць дэрывацыйнай базай для стварэння фразеалагізмаў, напрыклад: *губа не дура: знае, што прымае – губа не дура; не кладзі сабаку пальца ў рот, бо адкусіць – палец у рот не кладзі; пісьменнаму і кнігі ў рукі – і кнігі ў рукі; абяцанка-цацанка, а друню радасць – абяцанка-цацанка* і інш. Гэты факт яшчэ раз падкрэслівае адметнасць гэтых дзвюх розных адзінак [3]. А для новай і адметнай адзінкі абраны і новы тэрмін – парэмія.

І першае іх грунтоўнае вывучэнне пададзена ў шэрагу работ, у тым ліку і вучэбным дапаможніку І. Я. Лепешава [3].

На аснове адзначанага і з улікам увагі моваведаў да лінгвістычных прыкмет парэмій сёння яны выдзелены ў асобную групу адзінак маўлення, якія характарызуюцца ўстойлівасцю, узаўяляльнасцю, закончанасцю выказвання, якое поўнасцю або часткова алегарычнае, як правіла, павучальнага зместу і абагульняльнага характару ў выглядзе простага ці складанага сказа. Адзначанае вышэй неаспрэчна сведчыць, што дзякуючы ідэнтыфікацыі парэмійных адзінак сёння выдзелена самастойная дысцыпліна парэміялогія – навука аб парэміях, якая мае свой аб’ект, задачы і выпрацоўвае метады даследавання.

Літаратура

1 Фядосік, А. С. Прыказкі прымаўкі: у дзвюх кнігах. Кніга 1 / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 616 с.

2 Янкоўскі, Ф. М. Беларуская фразеалогія / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Народная асвета, 1981. – 78 с.

3 Лепешаў, І. Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства: дапам. / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ, 2006. – 279 с.

УДК 392.1(476.2 -37)

А. М. Рэшанок

МЯСЦОВАЯ СПЕЦЫФІКА РАДЗІННА-ХРЭСЬБІННАЙ АБРАДНАСЦІ ЖЫТКАВІЦКАГА РАЁНА

У артыкуле на аснове аўтэнтычнага фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу характарызуюцца радзінна-хрэсьбінныя абрады і звычай, звесткі пра якія былі запісаны на тэрыторыі Жыткавіцкага раёна Гомельскай вобласці. Увага засяроджана на асобных структурных кампанентах радзінна-хрэсьбіннага абрадавага комплексу, які ўключае дародавы і родавы перыяды. Характарызуючы асобныя абрады і звязаныя з імі рытуалы, аўтар прыводзіць цікавыя прыклады прыкмет і павер’яў.

Сям’я, у якой нараджаліся дзеці, з даўніх часоў была галоўным прыярытэтам у жыцці беларусаў. Невыпадкова нашы продкі надавалі вялікае значэнне выкананню радзінна-хрэсьбінных абрадаў і звычаяў. У структуры радзінна-хрэсьбіннай абраднасці вылучаюцца такія кампаненты, як прыкметы і павер’і, звязаныя з цяжарнасцю жанчыны, выбар кума і кумы, падрыхтоўка бабкай-павітухай абрадавай стравы – кашы, абрад хрышчэння дзіцяці, хрэсьбіннае застолле, абрад разбівання гаршка з кашай, дзяльба кашы, рытуалы ўшанавання бабкі-павітухі, адорванне падарункамі кумоў, бабкі і жанчыны-парадзіхі. Адзначым, што ў кожным раёне Гомельскай вобласці падчас палявых экспедыцый былі зафіксаваны адметныя асаблівасці абрадаў і звычаяў, звязаных з нараджэннем дзіцяці. Прапанаванае даследаванне грунтуецца на архіўных матэрыялах навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі ГДУ імя Ф. Скарыны, а таксама на ўласных запісах, зробленых у 2016 годзе ў час фальклорнай экспедыцыі на тэрыторыі Жыткавіцкага раёна. Засяродзім увагу на мясцовай спецыфіцы асобных структурных элементаў радзінна-хрэсьбіннай абраднасці, сярод якіх можна вылучыць прыкметы і павер’і, звязаныя з цяжарнасцю жанчыны. Жыткавічане верылі, што ад яе паводзін, выканання ёю пэўных народных рэгламентацый і правіл залежаць здароўе, шчасце і дабрабыт нованароджанага: “Як бярэменная, то калі спужаецца, то не трэба хватацца за цело,